

Dozimetria, sugárvédelem Nukleáris mérés technika

A magsugárzások

- keletkezése
- tulajdonságai
- mérése
- dozimetriája
- orvosi alkalmazása

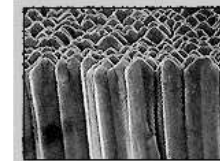
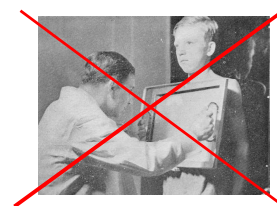
Dr Smeller László   Semmelweis Egyetem, Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

A magsugárzások mérése

- szcintillációs számláló
- gázionizáción alapuló detektorok
- termolumineszcens doziméter
- ~~fotográfiai (film) módszerek~~
- félvezető detektor

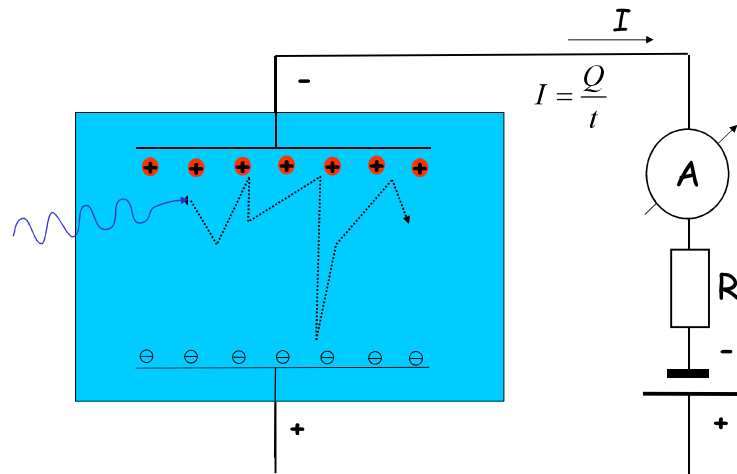
Szcintillációs detektor

ld. gyakorlat

Ionizáció alapuló detektálás

1. Ionizációs kamra

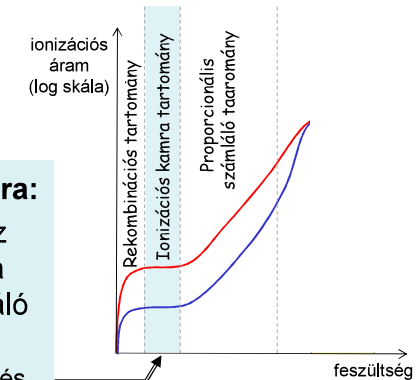

Ionizáció alapuló detektálás

1. Ionizációs kamra

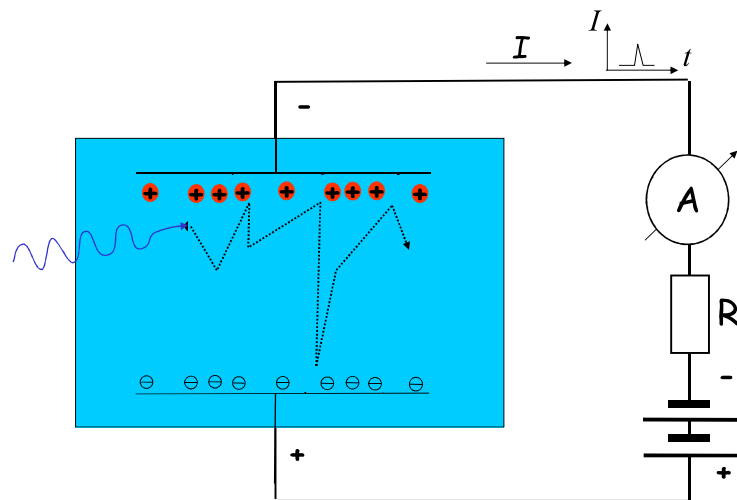
Ionizációs kamra:

összegyűjti az összes iont, a sugárzás ionizáló hatását méri
ld. még dózismérés

Ionizáció alapuló detektálás

2. Proporciónális számláló tartomány

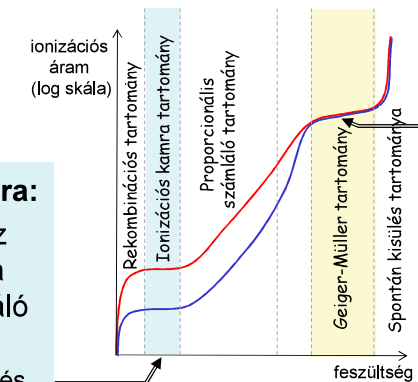

Ionizáció alapuló detektálás

3. Geiger-Müller tartomány

Ionizációs kamra:

összegyűjti az összes iont, a sugárzás ionizáló hatását méri
ld. még dózismérés

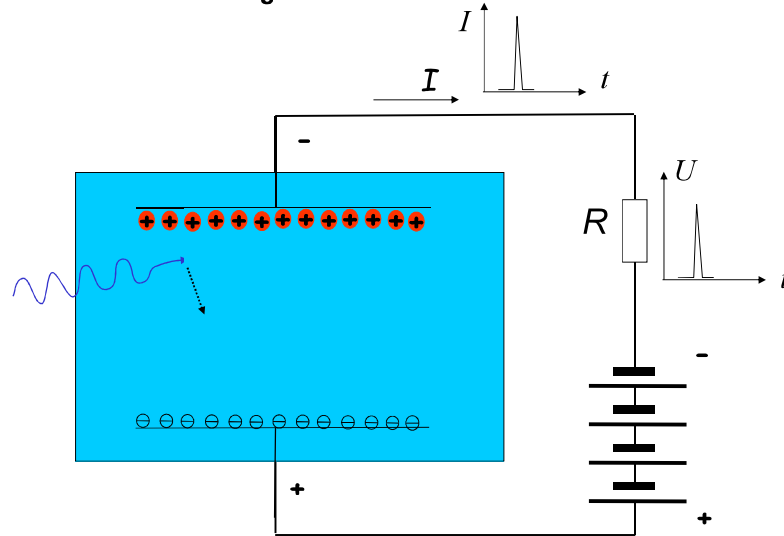
Geiger-Müller tartomány:

lavina-effektus, részecske

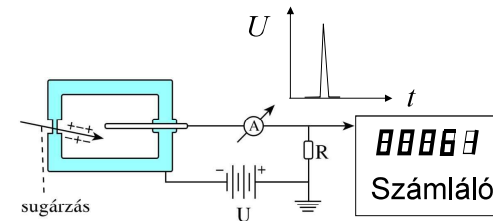
feszültség impulzus

Ionizáció alapuló detektálás

3. Geiger-Müller számlálócső

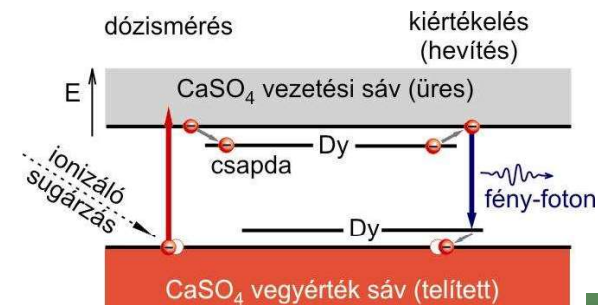

G-M cső

- előnye: egyszerű felépítés
- hátránya: kis érzékenység γ sugárzásra
- energiaszelektivitás hiánya
- alkalmazása: főleg dozimetriában

Termolumineszcencia

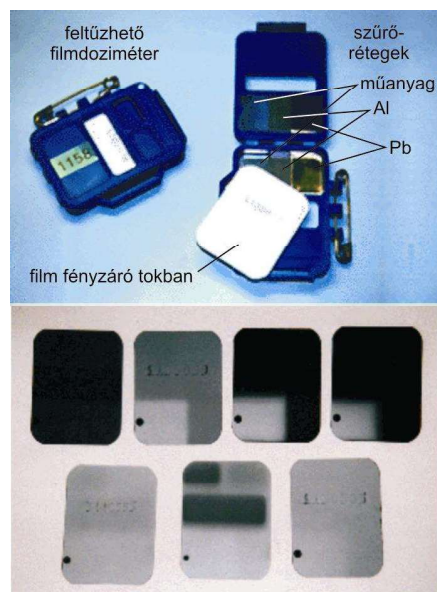
Jim Voss amerikai űrhajós a Pille kiértékelő egységébe helyezi a dózismérőt.
(Fotó: NASA ISS002E7814)

Személyi dozimetria

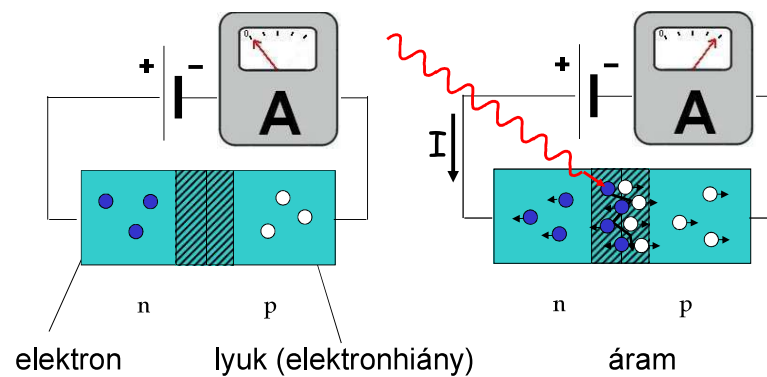
Fotokémiai detektálás

elavult

Félvezető detektor

Elv: félvezető dióda záróirányban
a sugárzás szabad töltéshordozókat kelt

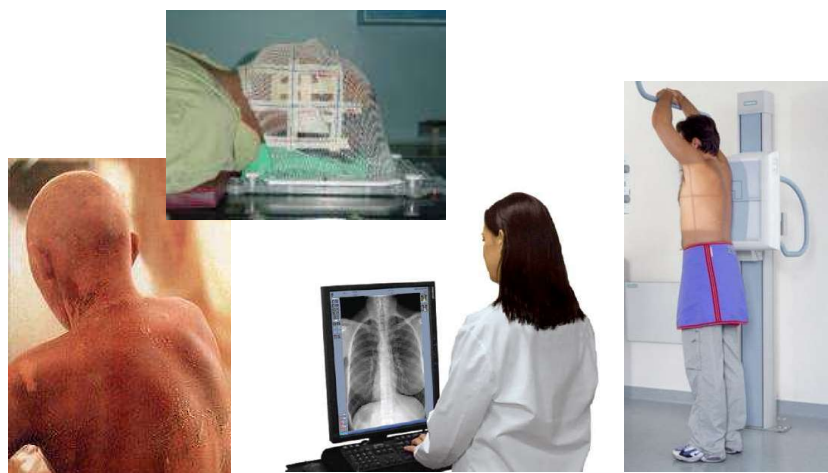
Félvezető detektor a diagnosztikában

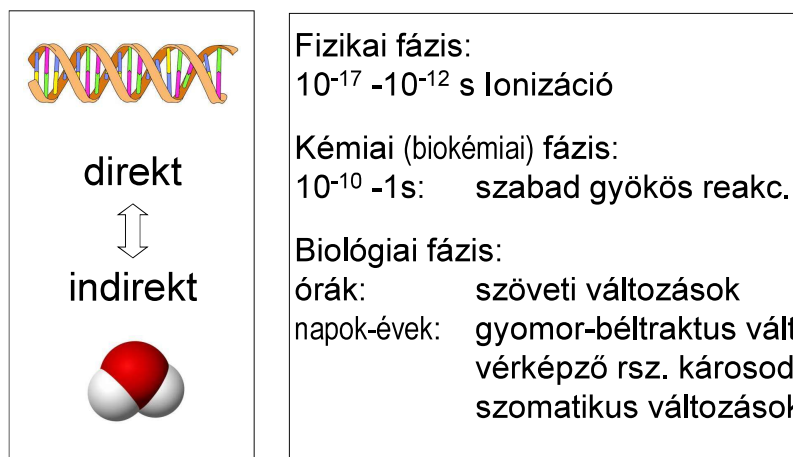
Félvezető detektor a dozimetriában

Az ionizáló sugárzások biológiai hatása

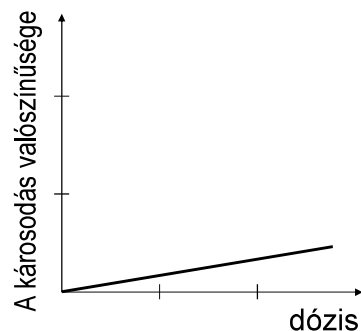

A sugárhatás mechanizmusa

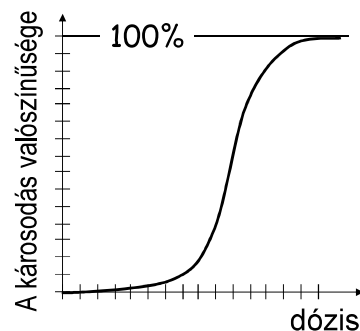

A sugárhatás osztályozása

Sztochasztikus

Determinisztikus

A sugárhatás osztályozása

Sztochasztikus

Kis dózisok esetén
Kevés számú találat
Véletlenszerűen kialakuló
Nincs küszöbdózis
Súlyosság f. len a dózistól

Sugárveszélyes
munkahelyen dolgozók,
rtg. ill.
izotópdiagnosztikai
vizsgálatok páciensei

Determinisztikus

Nagy dózisok esetén
Sok találat
Törvényszerűen kialakuló
Van küszöbdózis
Súlyosság nő a dózissal

sugárbaesetek
Sugárterápia

Dózisfogalmak

1. Elnyelt dózis

Elnyelt dózis:

$$D = \frac{dE}{dm}$$

A dm tömegű
anyaggal a
sugárzás által
közölt energia

Mértékegysége J/kg = Gy

➡ Egységnyi tömegnek átadott energia

Elnyelt dózis:

$$D = \frac{dE}{dm} \quad [Gy]$$

Mérése:

- direkt módon nehéz (minimális hőmérséklet-emelkedés $\Delta T = 0,006 \text{ °C} / 4 \text{ Gy}$)
- indirekt módon
  - ionizációs kamra
  - félvezető detektor
  - termolumineszcens dózismérő
  - ...

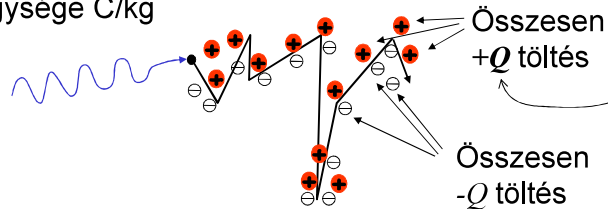
Dózisfogalmak

2. Besugárzási dózis

Besugárzási dózis: $X = \frac{dQ}{dm}$ ← a dm tömegben keltett pozitív töltés

Csak γ és röntgensugárzásra, levegőben!

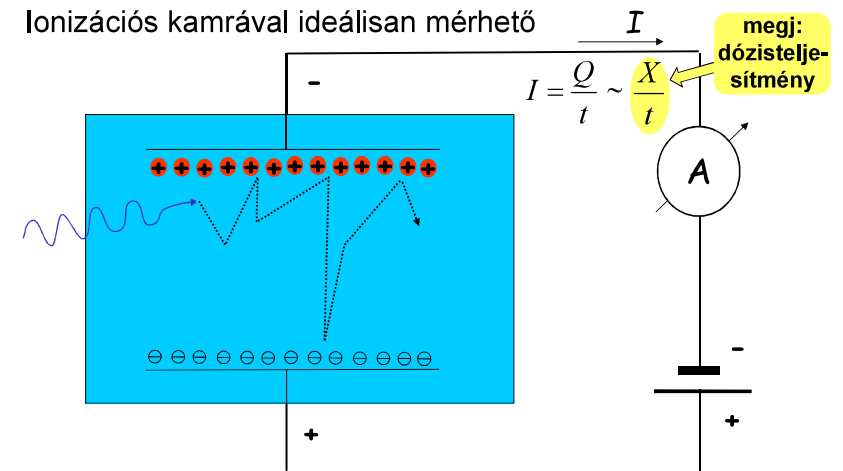
Mértékegysége C/kg

Besugárzási dózis:

$$X = \frac{dQ}{dm}$$

Ionizációs kamrával ideálisan mérhető

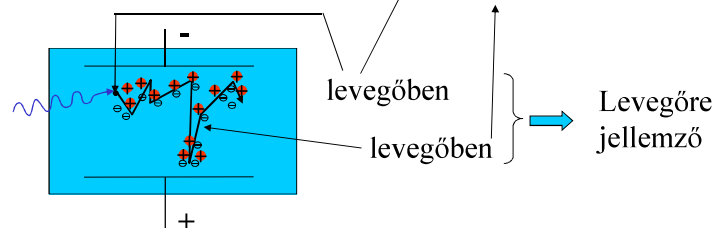
Besugárzási dózis:

$$X = \frac{dQ}{dm}$$

Mire jellemző?

Hogyan számolhatjuk át elnyelt dózisra?

→ Lényeges, hogy hol történt az elnyelés (foton esetén), hol keletkeznek a töltések

Besugárzási dózis:

$$X = \frac{dQ}{dm}$$

Levegőben mért besugárzási dózis átszámolása:

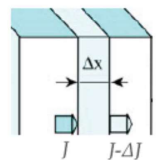
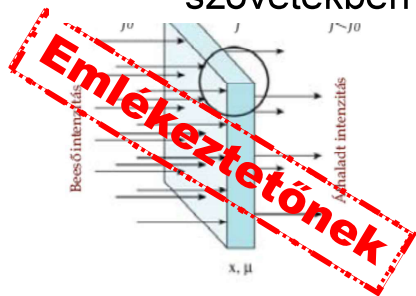
Levegőben 1 ionpár keltéséhez 34 eV energia szükséges*

$$\begin{array}{ll} 34 \text{ eV} = 34 \cdot 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ J} & \longrightarrow 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ C} \\ 34 \text{ J} & \longrightarrow 1 \text{ C} \end{array}$$

$$1 \frac{\text{C}}{\text{kg}} \Rightarrow 34 \frac{\text{J}}{\text{kg}} = 34 \text{ Gy}_{\text{lev}}$$

* Elektronok esetén. Protonok, α részecskék esetén $\approx 35 \text{ eV}$

Levegőben mért dózis átszámolása a szövetekben elnyelt dózissra

Egy mennyiség (J) és annak megváltozása (ΔJ) egymással arányosak:

$$\Delta J = -\mu \Delta x J$$

Exponenciális függvény:
 $J = J_0 e^{-\mu x}$

$$\Delta J = -\mu \Delta x J$$

$$J = \frac{E}{At}$$

$$\Delta E = |\Delta J| At$$

$$D = \frac{\Delta E}{\Delta m} = \frac{|\Delta J| At}{\rho A \Delta x} =$$

$$= \frac{\mu \Delta x J t}{\rho \Delta x} = \mu_m J t$$

$$D \sim \mu_m$$

Levegőben mért dózis átszámolása a szövetekben elnyelt dózissra:

$$\frac{D_{szövet}}{D_{levegő}} = \frac{\mu_{m,szövet}}{\mu_{m,levegő}}$$

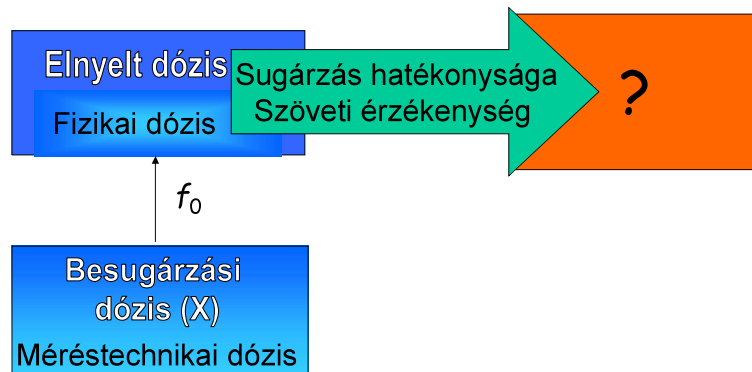
$$D_{szövet} = \frac{\mu_{m,szövet}}{\mu_{m,levegő}} f_0 X \quad f_0 = 34 \frac{J}{C}$$

$$E_{foton} < 0,6 \text{ MeV esetén lágyszövetre: } \frac{\mu_{m,szövet}}{\mu_{m,levegő}} \approx 1,1$$

Eddigi dóziszfogalmak:

A sugárzást jellemző fizikai mennyiségek

Biológiai hatás

A biológiai hatás...

→ Determinisztikus hatás (pl. sugárterápiánál)

Tipikusan

- egyfajta sugárzással
- egyfajta szövetet sugározunk be

Elnyelt dózis

arányos

Biológiai hatás

→ Sztochasztikus hatás (pl. sugárvédelemben)

Tipikusan

- többfajta sugárzás
- többfajta szövetet ér

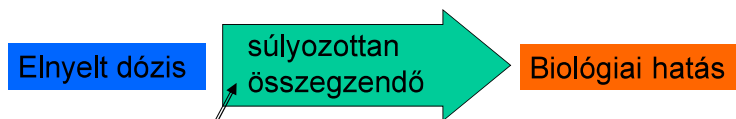
Elnyelt dózis

súlyozottan
összegzendő

Biológiai hatás

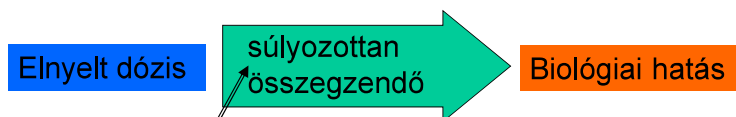
Súlyzófaktor: Sugárzás hatékonysága
Szöveti érzékenység

Egyenérték dózis: $H_T = \sum_R w_R D_{T,R}$ [Sv]

Súlyozottan összeadja a különböző sugárzásokból (R) az adott szövetben (T) elnyelt dózisokat.

Például:

$$H_{\text{bőr}} = w_{\text{alfa}} D_{\text{bőr,alfa}} + w_{\text{beta}} D_{\text{bőr,beta}} + w_{\text{gamma}} D_{\text{bőr,gamma}}$$

Súlyzófaktor: Sugárzás hatékonysága
Szöveti érzékenység

Effektív dózis: $E = \sum_T w_T H_T$ [Sv]

Súlyozottan adja össze a különböző szöveteket (T) ért egyenérték dózisokat.

$w_T H_T$ jelenti a H_T dózisnak az egész test sugárkárosodásához való hozzájárulását. $\sum_T w_T = 1$

Homogén egésztest besugárzás esetén: $E = H$

w_R súlytényező

Az adott sugárzás hatékonysága (sztochasztikus hatás kiváltásában) hányszor nagyobb, a röntgen- ill. γ -sugárzáshoz képest.

Részecske	Energia	w_R
Foton		1
Elektron		1
Neutron	<10 keV	5
	10 keV-100 keV	10
	100 keV- 2 MeV	20
	2 MeV - 20 MeV	10
	> 20 MeV	5
Protonok	> 2 MeV	5
Alfa részecskék		20

*2016 jan 1-től: folytonos fv.

ICRP
↓
EU
↓

*487/2015. (XII. 30.) Korm. rendelet az ionizáló sugárzás elleni védelemről és a kapcsolódó engedélyezési, jelentési és ellenőrzési rendszerről

w_T súlytényező

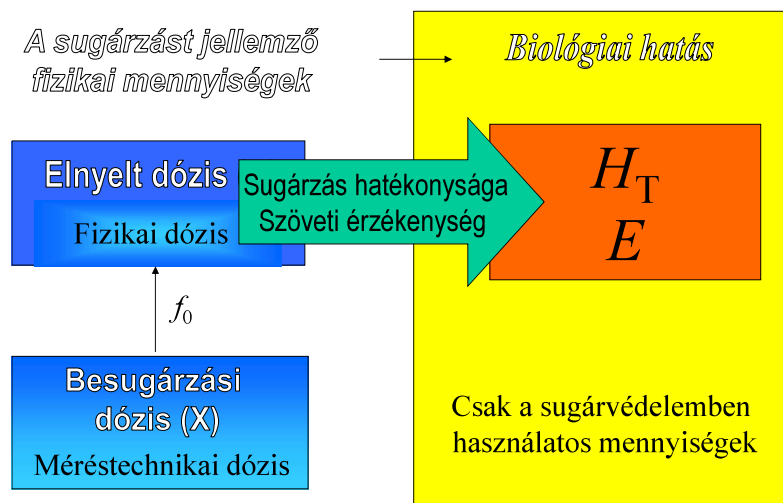
Megmutatja, hogy az illető szövet-szerv milyen hányadban vesz részt a teljes károsodásban akkor, ha homogén sugárzás érte a az egész testet.

Testszövet	w_T	Testszövet	w_T
Csontvelő	0,12	Nyelőcső	0,04
Vastagbél	0,12	Máj	0,04
Tüdő	0,12	Pajzsmirigy	0,04
Gyomor	0,12	Csontfelszín	0,01
Emlő	0,12	Agy	0,01
Egyéb szövetek*	0,12	Nyálmirigyek	0,01
Ivarmirigyek	0,08	Bőr	0,01
Hólyag	0,04		

*Egyéb szövetek: mellékvesék, felső légutak, epehólyag, szív, vesék, nyirokcsomók, izom, szájnálkahártya, hasnyálmirigy, prosztata (férfiak), vékonybél, lép, csecsemőmirigy, méh/méhnyak (nők).

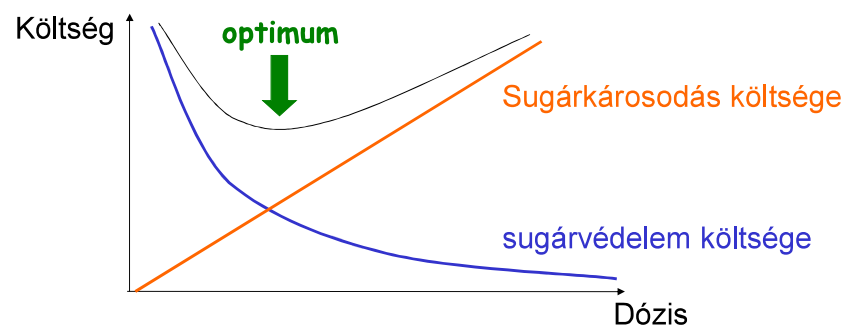
487/2015. (XII. 30.) Korm. rendelet

Dózisfogalmak összefoglalása

ALARA elv

- As Low As **Reasonably** Achievable
- Olyan kevés, ami **ésszerűen** elérhető

Sugárvédelem

Sugárforrásokkal dolgozók:

Indokoltság

Optimálás

Korlátozás

Sztocasztikus hatás ésszerű redukálása: ALARA elv

Determinisztikus hatás kizárása, Dóziskorlátok

Páciensek:

Indokoltság: cost-benefit elv

Optimálás: diagnosztikai irányadó szintek

Páciensdózisok mérése és dokumentálása

Az elnyelt dózis számolása γ sugárzó izotóp esetén

Pontugárzó esetén:

$$D = \frac{K_{\gamma} A t}{r^2}$$

K_{γ} : dóziskonstans $\left[\frac{\mu\text{Gy} \cdot \text{m}^2}{\text{h} \cdot \text{GBq}} \right]$
 A : aktivitás [Bq]
 r : az izotóptól való távolság [m]
 t : besugárzási idő [s,h]

Pl: $K_{\gamma} = 80 \frac{\mu\text{Gy} \cdot \text{m}^2}{\text{h} \cdot \text{GBq}}$ a ^{137}Cs izotópra:
 1GBq ^{137}Cs 1 m távolságban 80 $\mu\text{Gy/h}$ -t okoz
 800 x háttérsugárzás $\uparrow$

Dóziskorlátozás célja

- Elkerülni a determinisztikus károsodást
- A sztochasztikus sugárhatás kockázata ne haladja meg a társadalom egyéb, de elfogadott tevékenységeinek a kockázatát

Dóziskorlát $\neq$ megengedett dózis!

Dóziskorlátok: 1. munkavállalókra
2. lakosságra
nincs: páciensre!

Dóziskorlátok*

$\neq$ megengedett dózis!

Foglalkozási dóziskorlát munkavállalókra

– egész testre 20 mSv/ év

(kb. 10 μ Sv/munkaóra)**

– szemlencsére 20 mSv/év

– bőrre 500 mSv/év

– végtagokra 500 mSv/év

*változtak (csökkentek) az értékek a tankönyvi adatokhoz képest!!

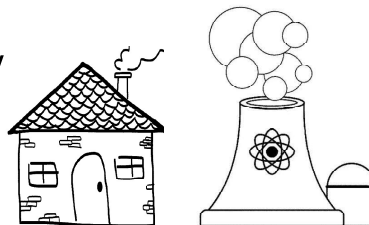
**v.ö.: háttérsugárzás dózistelj: $\approx 0,1 \mu$ Sv/h

Dóziskorlátok

$\neq$ megengedett dózis!

Lakossági dóziskorlát*

- egész testre 1 mSv/ év**
- szemlencsére 15 mSv/év
- bőrre 50 mSv/év

* csak a mesterséges forrásokból származó dózisra vonatkozik

**v.ö.: háttérsugárzás dózistelj: $\approx 2,4$ mSv/év

Determinisztikus sugárzási küszöbdózisok

Csontvelő:

Vérképzéscsökkenés 0,5 Gy

Herék:

átmeneti sterilitás 0,15 Gy

végleges sterilitás 3,5-6 Gy

Szemlencse

Kimutatható homályok 0,5-2 Gy

Cataracta 5 Gy

Bőr:

Korai átmeneti erythema 2 Gy

Erythema 6 Gy

Időleges epilálás 3 Gy

Egésztest besugárzás esetén: félhalálos dózis: 4 Gy

halálos dózis 6 Gy

Néhány jellemző dózis

ill. dózisteljesítmény

Természetes háttérsugárzás: 2,4 mSv/év

Ennek fele a Rn-ből.

Orvosi vizsgálatok (páciensdózis)

hagyományos felvétel: 0,2-1 mSv

CT felvétel: 2-8 mSv

beavatkozások:

Intervenciós radiológia

orvos: kéz: 100 mSv/2hó

szem: 30 msv/2hó

térd: 20 mSv/2hó

gonád

(ólmoköpeny alatt): 0,5 mSv/2hó

Páciens: akár 1 Gy!!

Sugárterápia: tipikusan 45-60 Gy (lokálisan, 2 Gy fracc.)

Irodalom

(Az Orvosi Biofizika tankönyv mellett)

Köteles György: Sugáregészségtan (Medicina)

Fehér István, DemeSándor: Sugárvédelem (ELTE Eötvös kiadó)

Turák O., Osvay M.: A személyzet dózisa az intervenciós radiológia területén.

OSSKI www.sugarvedelem.hu/sugarvedelem/docs/kulonsz/.../szemelyzet.pdf

Pellet Sándor, Giczi Ferenc, Gáspárdy Géza, Temesi Alfréda: Az intervenciós radiológia sugár-egészségügyi vonatkozásai. Magyar Radiológia 81 (2007) 32–39.

Dóziskorlátok-veszélyek

Elfogadható kockázattal járó sugárterhelés

Ez alatt sem biztonságos a sugárzással végzett munka!

(a sztochasztikus károsodás arányos a dózissal!)

Minden veszélyes!

